

MACHINE AND MAN – EXISTENTIAL DISCOURSES

DOBROMIR DOBREV

ASSOCIATE PROFESSOR PHD
AT THE FACULTY OF TECHNICAL SCIENCES
AT KONSTANTIN PRES LAVSKY – UNIVERSITY OF SHUMEN

BULGARIA

DDOBREV68@ABV.BG

ABSTRACT: THE INTRODUCTION OF MACHINERY CHANGES THE RHYTHM OF HUMAN LIFE. DURING THE CENTURIES PEOPLE FOUGHT AGAINST NATURE SENSING THEIR OWN DEPENDENCE ON IT. MACHINES ARE MADE TO HELP MEN IN THE FIGHT THUS CREATING NEW TYPES OF DEPENDENCE.

KEYWORDS: MACHINE, TECHNICS, NATURE, CIVILIZATION, MAN

За съвременността е характерна масовото навлизане на техниката в ежедневиия живот. Това дава основание да се говори за машинния характер на цивилизацията. Техниката разбрана като движеща сила в новоевропейската история присъства в много философски конструкции. Съмнения в нейния характер присъстват при Русо, Шопенхауер, руските славянофили и разбира се при Шпенглер. Върху техническата проблематика се спира и Николай Бердяев. За него, най-великата революция, това е навлизането на машината в живота на човешкото общество [1, 160–161]. Факт, който понякога не се оценява достатъчно, но който е довел до промяна във всички сфери на живота.

На първо място се нарушава връзката между човека и природата и се променя целият ритъм на живота. През вековете човек се е борил с природата, чувствайки своята зависимост от нея. В процеса на тази борба е създадена машината, за да помага на човека. В същото време механизацията на живота, предизвикана от машината, създаде нова форма на зависимост. По-загадъчна и по-силна, отколкото предишната зависимост на човека от природата. Машинизацията води със себе си един процес на разделение на човека, който престава да бъде природно същество. Тук може да се говори за един парадокс. Точно през Ренесанса започва насочването към природните форми, търсенето на пътища за натурализиране на обществения живот. Това е трябвало да смени средновековното недоверие към природата. Но цялото следващо развитие на Ренесанса показва, че този процес много по-силно откъсва човека от природата, отколкото това е ставало през Средновековието. Този парадокс е свързан и с името на Леонардо да Винчи. Именно той, повече от другите, е търсил свършените форми в природата и той, повече от другите, е виновен за процеса на машинизация, откъснал човека от природните му корени.

За Бердяев това е процес на разлагане, изтощаване на творческите сили, при което имаме откъсване на човека от духовния му център и насочването му към периферията на живота. Природният човек е откъснат от духовния човек и това силно е ограничило неговата творческа енергия. Хората се насочват към външната периферия на живота и се съсредоточават във второстепенни проблеми. Може да се каже, че насочването към

машината определя цялата структура на цивилизацията. Според Бердяев, от една страна машината може да се разглежда като природа, преминала през обработката на човека и подчинена на неговите цели [2, с. 271]. Заедно с това, нарастващата роля на техниката в социалния живот води до все по-голяма обективация на човешкото съществуване, което негативно се отразява върху духовния живот на хората. Настъпващите промени в живота на хората, се характеризират с това, че този живот вече не е органически, а е организиран. Самата диалектика на техниката се състои в това, че машината, която е създадена от човека, започва да нарушава неговата душевност. След като е продукт на човешкия дух, машината се е насочила срещу този дух. Това дава основание да се твърди, че прогресът на цивилизацията никога не е еднозначен, той е двойствен и противоречив.

В човешкото общество в постоянно взаимодействие и борба се намират няколко стихии: духът, първоначалната природа и техниката. През ранните стадии на цивилизованост техническите способности са съществували като борба срещу стихииите. През по-късните етапи, на върха на цивилизацията, техниката става преобладаващото начало. Такова тотално господство на техниката, естествено предизвиква реакция. Такава реакция е романтичното завръщане към природното, неговото противопоставяне на машината, стремежът на цивилизования човек към един идеализиран свят.

Според Бердяев, това е още една от илюзиите на съзнанието. Не съществува никаква възможност за връщане към природното, органическо състояние. Когато говорим за обществото, приемаме, че в него влиза и органическият и техническият елемент. С това се свързва и проблема за културата и цивилизацията и тяхното отношение. Отношение, което за разлика от Шпенглер, Бердяев не приема чисто хронологически. Тенденцията към преобладаване на цивилизационните процеси над културните е характерна дори и за древността. Приемайки че културата е свързана с природно-органическия строеж, може да се каже, че цивилизацията разрушава тази обвързаност.

А парадоксът на цивилизацията е, че при нея наблюдаваме силно нарастване на човешкото могъщество и именно това могъщество е в основата на ширещата се дехуманизация. Оказва се, че при съвременната цивилизация средствата за разрушаване са по-силни от съзидателните. Проблемите на техниката, отново и под друг ъгъл, поставят въпроса за духа и духовните устои. Силата на техническите изобретения, възможността света да бъде унищожен правят особено актуален проблема за духовността. Всичко може да загине при едно ниско състояние на хората, овладели техниката за изстребление. Достигнати са пределите за обективацията на човешкото съществуване, заличена е човешката субективност. За развитието на обществото, разбрано като дух, е необходимо преодоляване на тази обективация, победа на персонализма.

В съществуването на човека има едно голямо противоречие и в него, според Бердяев, е тайната на човека [3, с. 301]. Човекът е природно същество и като такова е свързан с космическия живот. Но човешката личност не може да се обясни като се изхожда само от природата, тъй като човек е също духовно същество, носещо в себе си божествения образ. Тази негова същност определя и различните степени в отношенията на човека към космоса. На първо място, в ранните епохи се наблюдава пълна зависимост на човека от обективния свят, в зависимост от природата, пълно потапяне в космическия живот. По-късно, започва едно освобождаване от силите на космоса, от

демоните на природата. Човекът на Средновековието се бори с природата чрез духовно съсредоточаване и аскеза, а не чрез технически способности.

Друг период в тези отношения е механизацията на природата, нейното научно завладяване; развитието на индустрията при капитализма. Като последен етап се посочва разлагането на космическия порядък, чрез разкриването на безкрайно голямото и безкрайно малкото; навлизането на организираността за сметка на органичността, огромното нарастване на човешките сили и попадането на човека в капана на собствените му открития. Ако преди хората са изпитвали страх от демоните на природата и християнството им помага да се избавят от това, то модерният човек, и най-вече модерният европейски човек, изпитва страх от последствията на всеобщата механизация.

Възможно е да се мисли и за един бъдещ период в отношенията между човека и природата. В този период ще се прояви още по-силно овладяването на природата от човека, ще се наблюдава реално освобождаване на труда и техника, която ще се подчинява на духа. Разбира се, това предполага осъществяване на персоналистическата социализация, привърженик, на която се явява Бердяев. Но това е въпрос на бъдеще, а настоящето е свързано с кризата, преживявана от човека. Криза, предизвикана от несъответствието между душевната и физическа организация на човека и съвременната техника.

За Бердяев душата и тялото на човека са се формирали, когато все още човешкият живот е съответствал на ритъма на природата и на космическия порядък. Става дума за времето, когато връзката между човека и земята не е била прекъсната. Всъщност, през втората половина на XVIII век започва масовото нашествие на машините, свързано с капиталистическия начин на производство. Но не през XVIII век и не през XIX, техниката придобива пълно господство. Въпреки цялата си противоречивост, това са времена, съхранили стария, органически тип култура. През нашия век техниката придобива всеобщо значение и възниква техническият тип цивилизация. Човекът по нов начин е изправен пред космоса. Самото понятие космос губи прекрасната си завършеност, губи се тази традиция, наследена от гърците. Природата не е вече част от божествения йерархически порядък, на който човек се опира.

Припомня се ужасът на Паскал пред безкрайните пространства, ужас от човешката съдба в този чужд свят. Науката, поставила си за цел експериментално да изучава природата, разкъсва материята, докосва се до нейните дълбини, до безкрайно малкия свят на атома. Бердяев се спира специално на разлагането на атома, което е постижение на техническата цивилизация. Освобождаването на атомната енергия е колкото технически, толкова и нравствен проблем. Огромната разрушителна сила на атома крие опасност не от локални конфликти и разрушения, а от космическа катастрофа. Така възниква нова реалност, с която човек трябва да взаимодейства.

Новата реалност – машините – в отличие от природата, създадена от Бога, са човешко дело. Но е трябвало да измине време, за да разбере човек последствията от своето дело. Всъщност, техниката има двойствен характер, тя носи, както отрицателни, така и положителни моменти. Бердяев не е съгласен с простото отрицание на техниката и техническите открития. Проблемът не е в отрицанието на откритията, което е абсолютно безсмислено, а в тяхното духовно овладяване. Ако техниката бъде оставена да се подчинява само на собствените си закони това би имало съдбоносни последствия.

Съществува и друг проблем, предизвикан от техническата цивилизация, върху който Бердяев обръща внимание. Наблюдава се страшно ускорение на времето, темпо,

непосилно за съвременния човек. От него се изисква активност най-вече в работата, а това го кара да търси почивка в останалото време, да бъде пасивен. Той е примирен със съдбата си да бъде част от производствения процес, част от конвейра, лишаващ труда от всякакво творчество. Изчезва или се намалява активността на човешкия дух. Такъв е процесът на отчуждение на човека. Основната причина за кризата на съвременността Бердяев вижда в автономията на различни сфери от творческата активност на човека. Има се пред вид ситуацията през Ренесанса и Новото време, когато всички сфери на културата и обществения живот започват да се развиват по свои закони, без да се подчиняват на никакъв духовен център.

Политиката, икономиката, техниката отхвърлят всякакъв нравствен закон или духовно начало, стоящо над тях. Известен е терминът "инженерство" в политиката, чрез който се отхвърлят моралните принципи за сметка на техническите способности на управление. Макиавелизмът в политиката, капитализмът в икономиката, властта на техниката над човека, това са проявления на различните автономии. Съдбоносно за съдбата на европейския човек е това, че автономията на различните сфери от неговата активност не се явява автономия на самия човек като цялостен субект. Самият човек все повече е зависим от автономните сфери, те са се изплъзнали от контрола на човешкия дух и е в сила процес, при който именно те контролират този дух. По такъв начин се проявява една особеност на Новото време, а именно появата на цивилизовано варварство, в което господства машината. Това варварство е резултат от господството на сциентизма, превръщащ научното отношение към света в единствено и господствощо.

На този сциентизъм според Бердяев трябва да се противопостави екзистенциалната философия, която остава "единствената истински реална философия" [2, с. 208].

Според Карл Ясперс, преди появата на техниката можем да говорим за единство на света [4, с. 99]. Той смята, че приблизително до 1500 година се наблюдава едно достатъчно силно сходство между Европа и Азия. С появата на съвременната европейска наука и техника това рязко се променя и различията започват да стават все по-големи. Възникналата в края на Средновековието съвременна наука е направила, според Ясперс, европейската култура различна от културите на всички други страни. В съвременността възникват много науки, които са независими една от друга, но са общи по дух. Разбира се, съвременната наука има свои специфични характеристики. На първо място, тя е универсална по своята природа. Трудно е да се намери област, която да се е оградил от нейното нашествие. Дори религията и нейните авторитети са обект на изследване.

Друга особеност на съвременната наука е нейната незавършеност. Наблюдава се едно постоянно преосмисляне на достигнатото и започване отначало, от основите. Това е процес, който няма завършване, въпреки че познанието постоянно расте. Това познание не може да достигне до структурата на битието в неговата цялостност. По такъв начин, според Ясперс, познанието постоянно се стреми към битието, но никога няма да го достигне и в своята демократичност то знае това. Проблемът е в това, че през съвременната епоха науката получава огромно признание. Хората очакват от нея решение на всички задачи. Тази надежда, която в същността си е лъжлива и се оприличава на научно суеверие, води в следствие до разочарование и до презрение към знанието. Механизмът на заблуждението е следния: всяко изследване изхожда от предпоставката за познаваемостта на света, обратното би било абсурд. Но тази

предпоставка може да бъде разбрана различно. Тя може да се разбере като познаваемост на вещите в света и като познаваемост на света в цяло. Само първото предположение е във възможностите на науката. Светът, в своята цялостност, се изплъзва от познанието.

Оттук и постоянния стремеж да се определят границите на съвременната наука. Всъщност, на основата на грешното разбиране за познаваемостта на света в неговата цялост, не малко хора смятат, че като цяло света вече е познат. А от тук и мисълта, че на основата на познанието може да се определи правилното устройство на света и благополучието на хората, и че това е само акт на добра воля.

Така се разкрива една характерна особеност на съвременността, а именно, с помощта на знанието за света в неговата цялост, което не се подлага на съмнение, да се подреди световното устройство. Това именно кара хората да чакат от науката нещо, което тя не може да им даде. А когато суеверното преклонение се превърне в разочарование, тогава всички беди се свързват с развитието на науката. За избягването на това, трябва самата наука да види своите граници. Само това, според Ясперс, ще помогне да се избегне двойното заблуждение – суеверното преклонение пред науката, от една страна и ненавистта към нея от друга.

В книгата си "Корените на историята и нейната цел" Карл Ясперс определя техниката като съвкупност от действията на знаещия човек, насочени към господство над природата. Целта на тези действия е да се снесе от него бремето на различните нужди. Тоест, човекът трябва да се разглежда като цел на техниката.

Въпросът за взаимоотношенията човек – техника и диалектиката на тези взаимоотношения, неизбежно възниква като главна особеност на съвременната цивилизация, чрез техниката по-нов начин се представят отношенията между човека и природата. Създава се видимост за голямо господство на хората над природата и в същото време възниква опасност по един непознат досега начин природата да подчини човека. Самият човек се задъхва по отношение на тази втора природа, която той технически създава. Наблюдава се промяна във всекидневието на човека, което чрез техниката се свързва с масовото производство. Самият човек става част от механизма и това е неговото откъсване от предходната традиция. Човешкият дух е принизен до способността да се обучава и да извършва полезни функции. Това е време на преобразувания, в което разрушителните тенденции са много силни.

На това се основава и изборът на съвременния човек, който или се намира в състояние на неудовлетвореност, или се отказва от човешката си същност, превръщайки се в детайл на машината. Тази лишеност на човека от традиционите му корени превръща постоянното неудовлетворение и безпокойство в отчаяние. Търсейки аналог на нашето време, Ясперс се спира на онази ранна епоха, в която са открити оръдията на труда и огъня.

Откриването на атомната енергия е сравнено с откриването на огъня, тъй като крие в себе си огромни възможности и огромни опасности. Както и тогава, хората тръгват по нов път без да знаят дали не вървят към небитието си. Интересен е въпросът за смисъла на техниката. Властта над природата добива смисъл, ако е насочена към облекчаване на човешкия живот. Както бе казано, смисълът на техниката трябва да се търси в освобождаване от човека от властта на природата. Забравянето на тази основна цел, превръщането на техниката в самоцел, а на човека в средство, това са елементи от кризата на модерната цивилизация.

Техниката повлия в значителна степен на организацията на труда. Нейното

навлизане съкращава работното време, но рязко увеличава интензивността на труда. Самият труд се видоизменя, в смисъл намалява се физическото натоварване. Техниката силно променя характера на труда. Пълната автоматизация, конвейра и постоянното повтаряне на едни и същи движения намаляват до крайност творческата радост от труда. Тази автоматизираност на действията превръща човека в необходим елемент на машината. Остават единици онези конструктори и мениджъри, създаващи нови машини и нови производства; голямата маса от хора са превърнати в част от машината. Според К.Ясперс, превръщането на човека в част от граматния механизъм се разкрива и в опита да се познае човешката същност чрез различни тестове. Прави се проверка на различни индивидуални качества, след което хората се класифицират по групи и типове и се превръщат в материал, който при нужда лесно може да бъде подменен с подобен на него. Давайки оценка на съвременната техника, Ясперс я разглежда под няколко ъгъла. Към техниката се отнасят с ентузиазъм, разглеждайки я като реализация на творческите способности на човека.

Човекът, изживява себе си като Бог, като творец, осъществяващ своя втора природа. На тази гледна точка е противопоставено друго твърдение. Според него, развитието на техниката води не към освобождаването на човека от природата чрез власт над нея, а към разрушаване и на природата и на човека. От друга страна се твърди, че техниката сама по себе си е неутрална. Тя не е нито "манна небесна", нито дяволско зло, но може да бъде използвана от хората и за едното, и за другото. Не трябва да се забравя, че в техническия свят за хората се откриват нови възможности, разширяват се знанията за света и космоса. Значително по-често, обаче, се наблюдава друг процес.

Едно функционализиране на хората, като част от механизма, и засилващо се като резултат от това отчуждение. Ясперс специално говори за границите на техниката. Не трябва да се забравя, че техническото съзидание се намира в служба на хората и техните потребности. Границата на техниката е в това, че тя не може да бъде сама по себе си, тя винаги си остава средство. Ето в това е нейният двойствен характер. Техниката не си поставя сама цели и за това се казва, че тя е от другата страна на доброто и злото, предшества ги. За Ясперс техниката си остава неутрална и поради това тя трябва да бъде направлявана. Това може да направи само човекът. Той може да намери пътищата за управление на техниката, като предварително си изясни потребностите и определи тяхното подреждане. Ясно е, че техниката променя и самия човек и той вече не може да се освободи от нейното влияние. Никога не трябва да се забравя, че в нея се крият безгранични възможности и безгранични опасности.

Свое характерно отношение към взаимодействието човек-техника изразява и Мартин Хайдегер. На него принадлежат думите, че "по своята същност техниката е нещо, което човек не може да владее" [5, с. 288]. Той приема двете наложили се определения за техниката. Според първото техниката е средство за постигане на дадени цели, а според второто тя е определен вид човешка дейност.

Хайдегер нарича първото определение за техниката инструментално, а второто антропологическо. Тези определения не могат да бъдат отрицавани, тъй като те улавят най-характерните моменти в техниката. Хайдегер обаче допуска, че техниката не е просто средство. Това не означава, че инструменталното определение е грешно, няма съмнения в неговата правилност. Хайдегер смята, че верността на една констатация не означава, че тя е разкрила същността на дадена вещь [6, с. 222]. В този смисъл вярното инструментално определение на техниката съвсем не ни разкрива нейната същност.

Много по-широк хоризонт дава съотнасянето на техниката с “разкриването на потайното”. Връзката между тези две понятия според него е пряка, тъй като чрез разкриване на потайността се осъществява всяко произведение. Ето защо техниката не може да бъде просто средство, тя е начин за разкриване на потайността.

Така техниката показва друга своя област. Става дума за извеждането от потайността и разкриването на истината. Опасността за човека се крие в неговата зависимост от т. н. “всепоставка” към която той се приспособява като нейна съставна част. Тази “всепоставка” е нагласата към постоянно изследване на съществуващото за бъдещо разпореждане с това съществуващо. Продължаващото отношение на човека към света като материал за удовлетворяване на потребности, а към техниката като оръдие подпомагащо това удовлетворяване не задържа оптимизъм за бъдещето. В същото време Хайдегер смята, че техниката при сближаването и с изкуството може да се окаже спасителна за бъдещето на човечеството.

Според Габриел Марсел, съвременният човек, който е продукт на Новото време, формиран под влиянието на картезианството и спиноизма в епохата на планетарната техника, просто загива [7, 354–357]. Той е разкъсан от научно-техническия прогрес, с неговата подтискаща безкрайност; той е в постоянна тревога от промишленото и социално инженерство, поробващо хората и създаващо средства за тяхното унищожаване. Съвременният човек е обречен не само на неизбежна смърт, както това е било в предишни епохи, но е обречен на разкъсване на производствени и социални функции. Той се оказва унищително слаб пред собственото си създание – техниката, която безвъзвратно е унищожила неговата индивидуалност. Изгубена е илюзията, че с чисто технически, научни средства хората могат да достигнат до съгласие между себе си, да постигнат щастието. Макар бавно и неохотно, човек разбира, че техниката не може да направи това, което са очаквали от нея през последните два века – да придаде смисъл на нашия живот.

В сила е една фундаментална необезпеченост на човешката екзистенция. Марсел съветва да се помисли над тайнствената връзка между ръста на тази фундаментална необезпеченост и разработваните от човека технически средства, които трябва да го предпазят от различни опасности. В случая става дума за взаимносвързаните аспекти на определена ситуация и стремежа на човек да овладее тази ситуация.

Човек може да прояви мъдрост и да приеме трагизма на епохата. Той трябва да намери отговор на продължаващия процес на изместване на центъра от индивидуалното "Аз" към обществото. Трябва да се приеме такова разположение на Аза, при което централно място да се отдава не на обществото, и не на човека от бъдещето, който е продукт на същата техника, а на Света и на ближния. Именно чрез тези две най-дълбоки реалности пред съвременните търсачи на мъдростта, според Марсел, се разкриват очертанията на истинския многоизмерен свят.

REFERENCES

1. **Berdyayev, N., 1994:** Smisulut na istoriyata. Sofiya.
2. **Berdyayev, N., 1995:** Opit eskhatologicheskoy metafiziki. – V: Tsharstvo dukha I tsharstvo kesarya. Moskva.
3. **Berdyayev, N., 1995:** Tsharstvo dukha I tsharstvo kesarya. Moskva.
4. **Yaspers, K., 1994:** Istoki istorii I ee tsheli., – V: Smysli I naznachenie istorii. Moskva.
5. **Khaydeger, M., 1993:** Samo Bog mozhe da ni spasi. – V: Sushtnosti. Sofiya.

6. **Khaydeger, M., 1993:** Vopros o tekhnike. – V: Vremya I bytie. Moskva.
7. **Marsel, G., 1991:** K tragicheskoy mudrosti I za ee predely. – V: Samosoznanie evropeyskoy kultury XX veka. Moskva.

SOCIOBRAINS